

Burgerschapsvorming op weg naar volwassenheid

Op een harmonische wijze samenleven in een pluriforme maatschappij is niet vanzelfsprekend, zo blijkt dagelijks. In dat licht is het zorgelijk dat de wettelijke verplichting voor scholen om een bijdrage te leveren aan de burgerschapsvorming van hun leerlingen nog niet tot resultaten leidt. Leo Pauw gaat na hoe het komt dat de burgerschapsopdracht voor scholen zo lastig is en komt tot een aantal aanbevelingen.

door **Leo Pauw**

Inspectie en Onderwijsraad luiden de noodklok: geen duidelijke doelen, geen samenhangend aanbod, geen resultaten (Inspectie van het Onderwijs, 2016; Onderwijsraad, 2012). Veel experts onderschrijven dat de stagnatie van burgerschapsonderwijs en de matige scores van Nederlandse leerlingen op dit domein zijn toe te schrijven aan een te onduidelijke opdracht voor scholen (Inspectie van het Onderwijs, 2018). Burgerschap is een naar zijn aard omstreden begrip waarvan de invulling afhangt van onder andere tijdgeest, maatschappijvorm, politieke keuzes en levensovertuiging, en dat om een permanent debat vraagt. De overheid heeft scholen in 2006 een 'vage' opdracht meegegeven: het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en de leerlingen voorbereiden op hun deelname aan de pluriforme samenleving. Een opdracht waarin de inhoud van het burgerschapsonderwijs niet is vastgelegd, waardoor er een veelheid aan activiteiten in het onderwijs onder de noemer 'burgerschapsvorming' wordt geschaard. Niet zo vreemd dus dat de Inspectie constateert dat vrijwel alle scholen 'iets' doen aan burgerschapsvorming. En dus ook niet zo vreemd dat de kwaliteit en de opbrengst mager is.

We zitten in een vreemde spagaat. Een wettelijk vastgelegd burgerschapscurriculum, zoals sommige landen kennen, zou niet passen in de Nederlandse onderwijs-

ILLUSTRATIE: ANNA BOTERMAN

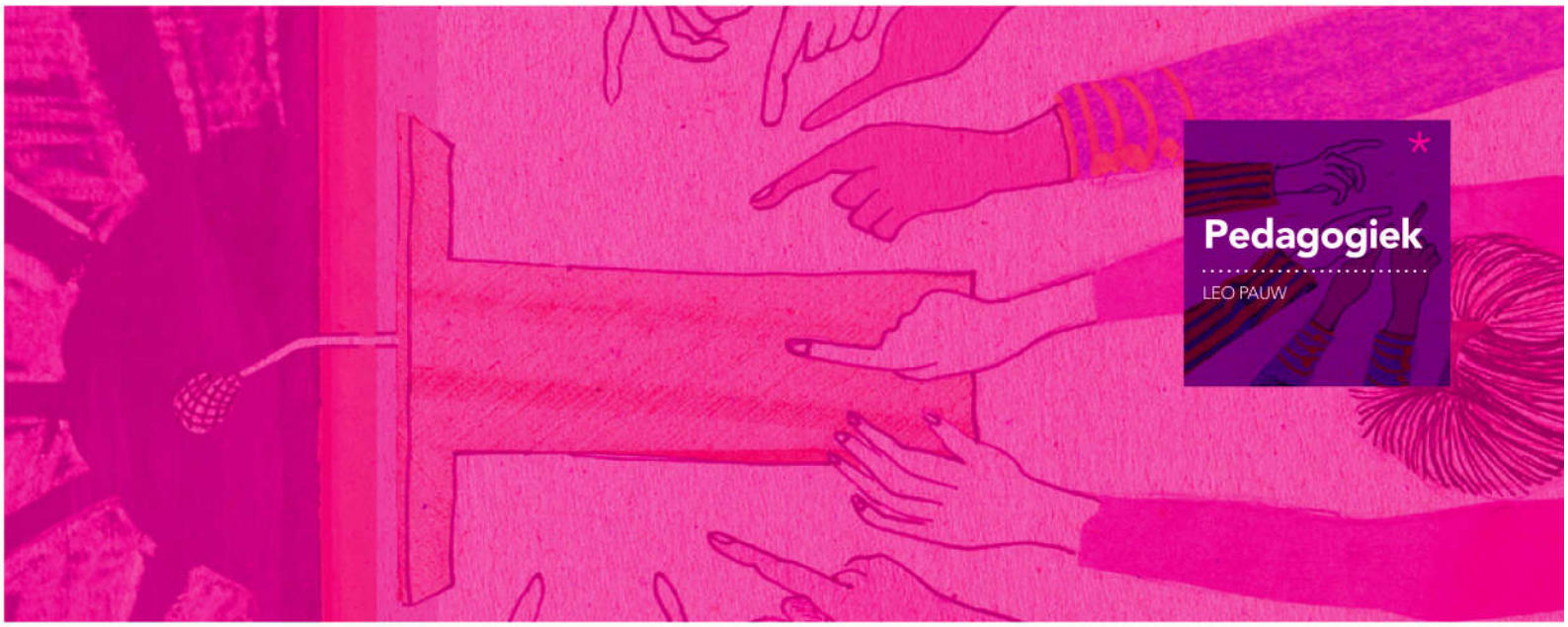
structuur en -cultuur. In Nederland mag de wetgever namelijk niet treden in de vrijheid van scholen om vanuit de eigen levensbeschouwelijke grondslag invulling te geven aan het onderwijs. Aangezien burgerschapsvorming bij uitstek raakt aan die levensbeschouwelijke grondslag dient iedere school dus de ruimte te behouden voor een eigen invulling. Anderzijds heeft de overheid wel een verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs. Dit gaat niet goed samen met de vrijblijvendheid van de opdracht. De Onderwijsraad bepleitte in 2012 al dat de overheid de gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs beter zou omschrijven. Nu, zes jaar later, ligt er een wetsvoorstel dat die onduidelijkheid moet wegnemen. In lijn met het advies van de Onderwijsraad kiest de regering voor *democratisch burgerschap* als inhoudelijk kader voor burgerschapsvorming.

Andere condities voor succesvol burgerschapsonderwijs

Hoewel het stellen van heldere doelen absoluut een vereiste is, is er nog wel meer nodig om te komen tot succesvol burgerschapsonderwijs. In de eerste plaats is een concretisering en operationalisering van die doelen nodig: aan welke democratische waarden en competenties moeten scholen werken? Het ontwikkelteam van curriculum.nu buigt zich momenteel over een herziening van de leerdoelen op het gebied van burgerschapsvorming. Hopelijk slaagt het erin om die algemene doelbepaling om te zetten in een concreet voorstel dat als basis kan dienen voor leerlijnen en programma’s. Daarnaast moet er ook iets aan de vrijblijvendheid veranderen waarmee de overheid dit domein aan de scholen overlaat. Natuurlijk, het toezicht zal aangescherpt worden. Maar de kans bestaat dat dit vooral zal gelden voor scholen waarvan er een vermoeden is dat ze onvoldoende aandacht besteden aan de democratische waarden, de ‘risico-scholen’. Het wezenlijke probleem van de huidige tijdgeest in het onderwijs – de school gaat zelf over het ‘hoe’ – heeft op het terrein van burgerschapsonderwijs geleid tot een chaotische praktijk van projecten en initiatieven, zonder enige wetenschappelijke onderlegger. Ik moet nog zien dat er inderdaad meer gestuurd gaat worden door de overheid op de wijze waarop scholen proberen de burgerschapsdoelen te realiseren.

DE VREEDZAME SCHOOL

In Nederland werken inmiddels zo’n 1000 basisscholen met het programma De Vreedzame School. Hierbij worden de klas en de school als een leefgemeenschap beschouwd, waarin kinderen een stem krijgen en leren wat het betekent om een ‘democratisch burger’ te zijn. Het begrip ‘democratisch burgerschap’ is uitgewerkt in vijf doelen: 1) op een democratische manier overleggen en beslissingen nemen, 2) constructief conflicten oplossen, 3) verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en voor de gemeenschap, 4) een open houding ontwikkelen naar verschillen tussen mensen, en 5) kennis opdoen over hoe de democratische samenleving is ingericht. Deze doelen zijn uitgewerkt in een curriculum met een wekelijkse les in alle groepen. Daarnaast wordt de school ingericht als een democratische oefenplaats, waarin leerlingen de gelegenheid krijgen om te oefenen met de aangeboden burgerschapscompetenties. Voorbeelden hiervan zijn het werken met commissies, leerlingmediatoren, gemeenschapstaken en groepsvergaderingen. Er is een tweejarig implementatietraject verbonden aan de invoering, waarin veel aandacht is voor competenties van leraren. Er is ook een versie voor het voortgezet onderwijs, die vooralsnog op beperkte schaal wordt gebruikt.
In de bijbehorende wijkaanpak, De Vreedzame Wijk, worden zoveel mogelijk ‘opvoeders’ in de wijk – bijvoorbeeld bij de bibliotheek, sportverenigingen, kinderopvang en welzijnsorganisaties – geïnformeerd over de uitgangspunten van De Vreedzame School. Door de pedagogische milieus ‘aan elkaar te knopen’ worden de verworven burgerschapscompetenties versterkt.
Bij een onderzoek naar De Vreedzame School rapporteren leraren en directies een aantoonbaar verschil in het schoolklimaat en gedrag van leerlingen voor en na de invoering (Pauw, 2013). Onderzoek naar De Vreedzame Wijk laat zien dat kinderen in een ‘vreedzame’ wijk hun ‘vreedzame’ vaardigheden en attitudes meer gaan inzetten in andere contexten (Horjus, Van Dijken & De Winter, 2012).

Een groot struikelblok is dat het bij veel scholen ontbreekt aan een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs en aan een concreet uitgewerkt plan daarvoor, zo meldt het inspectierapport. Goed burgerschapsonderwijs vereist een omgeving die voldoende gelegenheid biedt om met de gewenste en verworven democratische competenties (kennis, vaardigheden en houding) te oefenen in echte, betekenisvolle situaties. Als we de harten en hoofden van jongeren willen winnen voor de democratie, moeten we ze niet alleen leren wat een democratie is, maar ze vooral democratie aan den lijve laten ervaren. Een stem hebben, mogen meedenken en meebesluiten, verantwoordelijkheid dragen in de dagelijkse praktijk in klas en school. Het klinkt logisch, maar is nog niet zo eenvoudig. De historie én onze ervaring in de praktijk van de afgelopen twintig jaar laten zien dat dit ideaal lastig is te verwezenlijken. De opleiding van aankomende leraren en de klassikale schoolpraktijk zijn flinke drempels om te komen tot 'democratisch opvoeden'.
Het andere grote probleem is dat er weinig goede methoden of programma's zijn of worden ontwikkeld. Zolang scholen nog de indruk hebben dat een methode voor de sociaal-emotionele ontwikkeling, aangevuld met wat maatschappelijke activiteiten, voldoende aanbod is voor de burgerschapsopdracht, zal er niet veel veranderen.

Wat moet er gebeuren?

De ervaringen met de combinatie van De Vreedzame School en De Vreedzame Wijk laten zien dat er met een duidelijke visie, een systematische, samenhangende aanpak en een goede samenwerking tussen school, ouders en wijkpartners veel bereikt kan worden als het gaat om de burgerschapsvorming van kinderen en jongeren.
Tegelijk is een programma ook maar een programma. Er zijn scholen die alles uit De Vreedzame School halen, waar leerlingen volop participeren in democratische praktijken en waar wijkinstellingen de burgerschapsvorming versterken. Er zijn echter ook scholen die het programma vooral zien als een 'gedragsprogramma' en die er na de invoering zeer minimalistisch mee omgaan. En dan is er nog het voortgezet onderwijs en het mbo.
Dus we zijn er nog niet. Maar wat moet er dan gebeuren? Eén ding is zeker: er is geen *quick fix*. Het grote struikelblok dat de overheid niet kan of wil sturen zal niet snel wezenlijk veranderen, ondanks prille signalen van een kerend tij. Wat dan wel?

Opleiding en nascholing van leraren

De lage scores van leerlingen op burgerschapscompetenties hebben ook iets te maken met de kwaliteiten van het lerarencorps. Veel leerkrachten hebben weinig ervaring met 'goed' burgerschapsonderwijs. Ze krijgen bovendien weinig aansporing om na te denken over de functie van onderwijs in de maatschappelijke vorming van kinderen en over de vraag wat dat voor eisen stelt aan hun beroep. Er is in de opleiding en nascholing van leraren en schoolleiders (ook door sturend aanbod van de schoolbesturen) echt meer aandacht nodig voor de rol van de school in de maatschappelijke context en de samenwerking met wijkpartners. Daarnaast zal er geïnvesteerd moeten worden in vaardigheden op het gebied van het voeren van een echte dialoog met leerlingen over morele kwesties, die aanzet tot reflectie en een onderzoekende, filosoferende houding bij leerlingen. Ook is er meer aandacht nodig voor moreel voorbeeldgedrag: laat aankomende leraren zich vooral als mens en als democratisch burger ontwikkelen. En laten we meer experimenteren met democratische praktijken in de klas en in de school, liefst passend binnen de bestaande reguliere structuren (of deze enigszins oprekkend) om te voorkomen dat ze niet op grotere schaal kunnen worden toegepast.

Ontwikkelen van programma's

De Vreedzame School is een van de weinige burgerschapsprogramma's met een breed uitgewerkt curriculum. Er zouden meer van dergelijke programma's moeten komen, zodat er voor scholen iets te kiezen valt. Zeker in het voortgezet onderwijs en het mbo is het een uitdaging om tot burgerschapsprogramma's te komen die wel degelijk een curriculum kennen (maar verder gaan dan vakken als maatschappijleer) en die dit gepaard laten gaan met het systematisch opdoen van democratische ervaringen en reflectie.
Het ministerie van OC&W zou zich kunnen beraden op de vraag hoe ze een dergelijke programmaontwikkeling kan stimuleren. Hierbij moet dan niet in de reflex geschoten worden van het uitbesteden aan de *usual suspects* (de reguliere kennisinstituten die nu al jaren bezig zijn met dit onderwerp), of van de rondetafelgesprekken met enthousiaste vertegenwoordigers uit het veld. Er moet op zoek worden gegaan naar combinaties van partijen die daadwerkelijk samen met de praktijk concrete producten, met name school-

Dit artikel is een sterk ingekorte bewerking van het gelijknamige essay dat onlangs is verschenen bij Uitgeverij SWP (ISBN 9789088508783; 72 pagina's; € 12,50).

brede (liefst nog breder!) aanpakken kunnen ontwikkelen, die de toets der praktijk én theorie kunnen doorstaan.

Pedagogisch kader voor burgerschap in elke school

Van het allergrootste belang is dat er in elke school een conceptuele kapstok is waaraan allerlei verschillende burgerschapsvormende 'interventies' opgehangen kunnen worden. In een basisschool is een curriculum bestaande uit wekelijkse lessen door de groepsleerkracht nog goed te doen. Echter, in het voortgezet onderwijs of een mbo-instelling zal gezocht moeten worden naar andere programmavormen, waarschijnlijk bestaande uit verschillende 'interventies' door de schoolloopbaan heen. Dat gaat alleen maar goed als die structureel en in samenhang worden aangeboden en er een pedagogisch kader is waarin die interventies passen. Dat impliceert dus ook dat alle personeelsleden in een school weten waar ze gezamenlijk naartoe willen als het gaat om de democratische vorming van hun leerlingen, én de competenties hebben om dat vorm te geven. Denk aan: hoe creëer je democratische oefenplaatsen in de school, waar mogen leerlingen over meedenken of meebeslissen, hoe voer je een dialoog over schrijnende maatschappelijke onderwerpen? Zo'n programma moet dus ook altijd gepaard gaan met een invoeringstraject dat aandacht besteedt aan gezamenlijke visieontwikkeling en training voor leraren. Pas dan kan burgerschapsonderwijs bewust en zorgvuldig gesitueerd worden: in de mentorlessen, in de lessen maatschappijleer, in diverse vormen van inspraak en participatie van leerlingen of studenten in de school, of in lessen in verschillende vakken, gebruikmakend van actueel digitaal aanbod.

Tot besluit: hoop en perspectief

In navolging van pedagogen als John Dewey en Lea Dasberg, sprak Micha de Winter in zijn afscheidsrede over 'hoop' als onmisbaar onderdeel van opvoeden (De Winter, 2017). Kinderen hebben perspectief nodig, hoop en optimisme. De Winter stelt: *'Als je kinderen van jongs af aan weet mee te geven dat ze ertoe doen, dat ze erbij horen, dat de samenleving ook op hén zit te wachten, dan wakker je de motivatie aan om zich te willen inspannen, te werken aan doelen, te willen leren en zich te willen ontwikkelen.'*
Als burgerschapsvorming iets zou moeten willen bereiken, dan is het dit: jonge mensen perspectief bieden, ze laten ervaren dat ze zelf verschil kunnen maken. Het vermogen en de wil meegeven om iets te kunnen doen aan de wereld, aan je eigen omstandigheden én aan die van een ander. ★

LEO PAUW is oprichter van Stichting Vreedzaam, een stichting die zich richt op het bevorderen van democratisch burgerschap bij jongeren. Hij is initiatiefnemer en ontwikkelaar van De Vreedzame School en is gepromoveerd op onderzoek naar de relatie tussen onderwijs en burgerschapsvorming.

LITERATUUR

Horjus, B., Dijken, M.W. van & Winter, M. de (2012). *Van school naar huis door een Vreedzame Wijk. Onderzoek naar Vreedzame Wijk Overvecht en Kanaleneiland. Overzichtsrapportage.* Utrecht/Zeist: Universiteit Utrecht, Horjus & Partners & MvD-Research. ◆ Inspectie van het Onderwijs (2016). *Burgerschap op school. Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage.* Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. ◆ Inspectie van het Onderwijs (2018). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2016/2017.* Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. ◆ Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs.* Den Haag: Onderwijsraad. ◆ Pauw, L. (2013). *De Vreedzame School. Onderwijs en de maatschappelijke vorming van de leerling.* Amsterdam: Uitgeverij SWP. ◆ Winter, M. de (2017). *Pedagogiek Over Hoop. Het onmiskenbare belang van optimisme in opvoeding en onderwijs.* Rede ter gelegenheid van het afscheid als Faculteitshoogleraar Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht (tinyurl.com/yc9qdaq7).